

SYMBOLIKA „ŚRODKA ŚWIATA” A MIT TĘSKNOTY ZA RAJEM W UJĘCIU MIRCEI ELIADĘGO

Treść: — I. Mit „tęsknoty za rajem” w religiach pierwotnych i starożytnych. — II. Symbolika raję jako „środka świata” w tradycji judeo-chrześcijańskiej. — III. Egzystencjalno-ontologiczny charakter mitu „tęsknoty za rajem”. — Zusammenfassung.

Człowiek religijny dąży do umiejscowienia swej egzystencji blisko sfery *sacrum*. Punktami objawiającymi świętość są symboliczne „środki świata”, stanowiące centra sakralnej waloryzacji przestrzeni życiowej. Te kulturowe ośrodki reprezentują świat święty, czysty i naznaczony wymiarem transcendentnym. Taki świat od dawna był przedmiotem marzeń i tęsknot człowieka. Różne religie określały go pojęciem „raju”. Koncepcja raję ujmowana jest w nich w sensie ogólnym jako legendarna kraina czasów kosmogonicznych lub eschatologicznych, w której przebywają bogowie, dusze sprawiedliwych lub pierwsi ludzie¹.

Oryginalną i głęboką analizę problematyki raję podjął wybitny historyk religii, filozof i antropolog kultury Mircea Eliade (1907–1986). Zwrócił on uwagę na antropologiczno-egzystencjalne znaczenie relacji, jaka zachodzi pomiędzy mitem raję a przestrzenną symboliką „środka świata”. Liczne i różnorodne koncepcje raję Eliade podzielił na dwie kategorie: te, które opowiadają o niezwyklej bliskości ziemi i nieba *in illo tempore* („u zarania dziejów”) oraz te, które mówią o konkretnym środku łączności między niebem a ziemią². Pierwsza kategoria związana jest z aspektem czasowym, druga zaś — z aspektem przestrzennym. Obie łączą się jednak ściśle ze sobą i trudno jest rozpatrywać je całkowicie oddzielnie. W naszej analizie akcentować będziemy aspekt przestrzenny mitu raję, czyli koncepcję łączności nieba i ziemi. W aspekcie przestrzennym bardzo istotną rolę odgrywa „tęsknota za rajem”. Według Eliadego jest to pragnienie znalezienia się na stałe i bez wysiłku w sercu świata, rzeczywistości i świętości, albo też chęć przekroczenia w sposób naturalny ludzkiego sposobu życia i uzyskania boskiego wymiaru egzystencji³.

¹ J. Haekel, Paradies, w: LThK VIII, s. 67–69; J.E. Ciriot, Słownik symboli, Kraków 2000, s. 344–345.

² M. Eliade, Nostalgia za rajem w tradycjach prymitywnych, *W drodze* 173(1988), s. 13–15; tenże, Mit wiecznego powrotu, Warszawa 1999, s. 11–15.

³ Tenże, Traktat o historii religii, Warszawa 2000, s. 404–407; tenże, Obrazy i symbole. Szkice o symbolizmie magiczno-religijnym, Warszawa 1998, s. 31–33.

I. MIT „TĘSKNOTY ZA RAJEM” W RELIGIACH PIERWOTNYCH I STAROŻYTNYCH

Różnorodne ujęcia mitu „tęsknoty za rajem” były już znane w religiach pierwotnych i starożytnych. Odnajdujemy je w mezolitycznych wierzeniach kręgu kultury myśliwskiej oraz w religiach Australijczyków i Afrykańczyków⁴. Wyraźnym przykładem koncepcji „tęsknoty za rajem” są niektóre praktyki szamańskie u ludów centralnej i północnej Azji. Symbol rajy pełni również ważną rolę w bardziej rozwiniętych systemach religijnych — m.in. w mitologii sumeryjskiej, babilońskiej, grecko-rzymskiej oraz chińskiej⁵.

Pierwsze ślady mitu „tęsknoty za rajem” odnaleźć można w wierzeniach ludzi okresu mezolitu, żyjących około 8 tysięcy lat przed Chrystusem. Koniec epoki lodowcowej w radykalny sposób zmienił klimat i krajobraz, a w konsekwencji także florę i faunę. Zmniejszenie się liczby dzikich zwierząt zmusiło myśliwych do osiedlania się na brzegach jezior oraz mórz i życia z rybołówstwa. Przykładem tego jest krąg kultury mezolitycznej związany z jeziorem Stellmoor koło Hamburga. Jezioro to uznawane było przez prehistorycznych myśliwych za miejsce święte. Analiza dokonanych tam wykopalisk dowodzi, że wierzenia ludzi mezolitu odznaczały się tęsknotą za „rajem myśliwych”. Raj ten jawił się jako mityczne miejsce, w którym w epoce lodowcowej pradawni przodkowie cieszyć się mogli obfitością zwierzyny łownej. Według Eliadego jezioro Stellmoor jest przykładem mezolitycznego ośrodka sakralnego będącego symbolicznym „środkiem świata”, który odzwierciedla „raj utracony”⁶.

Różne odmiany mitu „tęsknoty za rajem” znajdowały się również w wierzeniach pierwotnych Afrykańczyków i Australijczyków. Zasadnicze ich przesłanie sprowadza się do uznania rajy za miejsce, w którym ludzie obdarzeni byli nieśmiertelnością, wolnością, przyjaźnią zwierząt, obfitością pokarmu i możliwością bezpośredniego kontaktu z bóstwem. Na skutek jakiegoś mitycznego wydarzenia wszystkie te możliwości i zdolności zostały utracone, powodując ontologiczny upadek człowieka. Totemiczne centra kultowe jako symboliczne „środki świata” stanowiły więc świadectwo religijnego dążenia do odzyskania pierwotnej sytuacji rajy⁷.

Ideę tęsknoty człowieka archaicznego za rajem odnajdujemy w religijnych technikach szamańskich plemion centralnej i północnej Azji. Szamanizm ujawnia, zdaniem Eliadego, pragnienie przywrócenia stanu wolności i szczęśliwości sprzed „upadku” i wolę ponownego nawiązania łączności ze sferą transcendentną i świętą, symbolizowaną przez raj. Ekstazy podróż szamana do rajy, jego wniebowstąpienie, dokonuje się za pomocą drzewa lub słupa umieszczonego w „środku świata” i ilustrującego *axis mundi*. Szamani altajscy posługują się w trakcie obrzędów brzozą pozbawioną dolnych gałęzi, na której pniu robi się siedem,

⁴ M. Eliade, Historia wierzeń i idei religijnych, t. 1, Warszawa 1988, s. 22–24; tenże, Nostalgia za rajem, jw., s. 13–15; J. Maringer, The Gods of Prehistoric Man, New York 1960, s. 183–185.

⁵ M. Eliade, Nostalgia za rajem, jw., s. 13–14; J. Haekel, jw., s. 67–69; P. Grelot, Raj, w: X. Leon-Dufour (red.), Słownik teologii biblijnej, Warszawa 1985, s. 850–852.

⁶ M. Eliade, Historia wierzeń i idei religijnych, t. 1, jw., s. 22–24.

⁷ Tenże, Nostalgia za rajem, jw., s. 13–14.

dziewięć lub dwanaście stopni. Brzoza symbolizuje „drzewo świata”, a nacięcia oznaczają różne poziomy rajskie⁸. Symbolizm wniebowstąpienia za pomocą drzewa znakomicie ilustruje inicjacyjna ceremonia szamanów buriackich. Kandydat wspina się na brzozę znajdującą się wewnątrz jurty, osiąga wierzchołek i wychodzi przez otwór dymny. Otwór ten utożsamiany jest z „dziurą”, którą robi w sklepieniu niebieskim Gwiazda Polarna. Rytualna brzoza jest obrazem „drzewa kosmicznego”, obecnego w centrum świata. Wspinając się na nią, kandydat dociera do mitycznego raju, w którym spotyka bogów. Podczas ekstatycznego obrzędu wstępowania szaman osiąga w symboliczny sposób rajską sytuację i przywraca łączność, jaka *in illo tempore* istniała między niebem a ziemią. Drzewo lub filar umieszczony w „środku świata” staje się dla niego narzędziem dotarcia do raju, czyli do ontologicznej kondycji człowieka sprzed „upadku”⁹.

W mitologii sumeryjskiej rajem była legendarna kraina Tilmun, w której nie istniały choroby ani śmierć, gdzie *żaden lew nie zabijał, żaden wilk nie porywał jagnięcia*¹⁰. Raj ten stanowił centrum świata i był przedmiotem dążeń i tęsknot ludzi wierzących.

Babiloński epos o Gilgameszu wyraża pragnienie człowieka przekroczenia wymiaru doczesnego i wejścia w sytuację raju poprzez znalezienie „ziela nieśmiertelności”. Cudowne ziele, według legendy, znajdowało się w trudno dostępnym miejscu, w „środku świata”. Droga do tego świętego centrum pełna była niebezpieczeństw i trudności, które heros Gilgamesz musiał przezwyciężyć¹¹.

Motyw wędrówki do rajskiego „środku świata”, w którym objawia się *sacrum* i nieśmiertelność, obecny jest również w mitologii grecko-rzymskiej. Jedenasta praca Heraklesa polegała na przyniesieniu jabłek ze złotego drzewa, rosnącego w rajskim ogrodzie Hesperyd. Paralelną treść wyraża mit o wyprawie Argonautów po złote runo do Kolchidy. Złote jabłka i runo są symbolami *sacrum* ukrytego w trudno dostępnym „środku świata”. Eliade zauważa, że zarówno dzieło Heraklesa jak i Argonautów polegało na wkroczeniu do zastrzeżonej przestrzeni symbolizującej raj. W przestrzeni tej obecny jest znak hierofanii, czyli mocy, świętości i nieśmiertelności¹².

M. Eliade analizuje również chińską interpretację mitu „tęsknoty za rajem”. Większość religijnych mitologii starożytnych Chin wychwala rajski stan praczasów, w którym ekstremalna bliskość między niebem a ziemią umożliwia kontakt bogów i ludzi. Dokonywało się to dzięki symbolicznej górze, świętemu drzewu lub drabinie. Na skutek mitycznego wydarzenia (rytualnego błędu) niebo

⁸ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 3, Warszawa 1995, s. 10–11; tenże, *Symbolika środka. Studium religioznawcze*, *Znak* 88(1961), s. 1395–1396.

⁹ Tenże, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 3, jw., s. 10–22; tenże, *Szamanizm i archaiczne techniki ekstazy*, Warszawa 1994, s. 266–268.

¹⁰ Tenże, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, jw., s. 42–45; K. Łyczkowska, K. Szarzyńska, *Mitologia Mezopotamii*, Warszawa 1981, s. 145–148.

¹¹ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, jw., s. 55–57; tenże, *Kosmologia i alchemia babilońska*, Warszawa 2000, s. 28–35; Z. Kubiak, *Wędrówka Gilgamesza*, *Znak* 88 (1961), s. 1370–1379; K. Łyczkowska, K. Szarzyńska, jw., s. 273–306; R. Stiller, *Gilgamesz. Epos starożytnego Dwurzecza*, Warszawa 1980, s. 34–42.

¹² M. Eliade, *Traktat o historii religii*, jw., s. 402–404; R. Graves, *Mity greckie*, Warszawa 1974, s. 462–468, 542–545.

zostało oddzielone od świata ludzi. Kosmiczne drzewo ścięto, a świętą górę zrównano. Wierzenia chińskie zawierają ideę przezwyciężenia tego podziału. Mistycy, kapłani i panujący mają możliwość ekstazy wniebowstąpienia dzięki rytualnemu odtworzeniu w sakralnym „środku świata” rajskiej sytuacji. Eliade stwierdza: *W całej historii Chin odnajdujemy to, co można nazwać tęsknotą za rajem, tj. pragnieniem powrotu poprzez ekstazę do «sytuacji pierwotnej»: sytuacji, którą przedstawia pierwotna jedność-całość (hundun), czyli do czasów, kiedy możliwa była bezpośrednia łączność z bogami*¹³.

II. SYMBOLIKA RAJU JAKO „ŚRODKA ŚWIATA” W TRADYCJI JUDEO-CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Szczególną uwagę poświęca Eliade obecności „tęsknoty za rajem” w tradycji judeo-chrześcijańskiej. Obraz raj, jako miejsca bytowania pierwszych ludzi — Adama i Ewy, stoi u początku biblijnej historii zbawienia. *Księga Rodzaju* ukazuje poprzez symbol ogrodu Eden stan pierwotnego szczęścia człowieka i jego bliskość ze Stwórcą (por. Rdz 1–3)¹⁴. Teologia katolicka podkreśla dialektyczność, retrospektywność i etiologiczność biblijnej wypowiedzi o początku, o rajskiej sytuacji pierwotnej. Jednocześnie zaznacza, że jest ona sytuacją egzystencjalną, określającą sam rdzeń ludzkiego bytu¹⁵. Biblijne opowiadanie o raju zawiera w sobie istotny motyw grzechu pierworodnego, czyli upadku pierwszych ludzi, który stał się powodem ich wygnania z Edenu. Pojawia się w związku z tym symbol „raju utraconego” i tęsknota za powrotem do niego.

Antropologiczny i soteriologiczny charakter starotestamentowej „nostalgii za rajem” znajduje swą kontynuację i wypełnienie w chrześcijaństwie. Eliade stwierdza, że *chrześcijaństwo zdominowane jest przez nostalgię za rajem*¹⁶. Orientacja Kościołów chrześcijańskich ku Wschodowi i modlitwa w tym kierunku związane są z tematami rajskimi. Bazylika, a potem katedra stanowią przykład obecności rajskiej symboliki „środka świata” w architekturze sakralnej. Eliade stwierdza, że *kościół odtwarza raj, czyli świat niebieski*¹⁷. Widać to szczególnie wyraźnie w strukturze świątyni bizantyjskiej. Według Eliadego ołtarz symbolizuje raj położony na Wschodzie. Carskie wrota właściwego sanktuarium nazywano także „bramą raj”. W czasie Wielkiego Tygodnia wrota są otwarte przez całe nabożeństwo. Sens tego zwyczaju wyjaśnia Kanon Wielkanocny — Chrystus wstał z grobu i otworzył nam bramy raj¹⁸. Eliade powołuje się w swej analizie chrześcijańskiej symboliki raj na J. Daniélou, który uważał, że *zwracanie się ku Wschodowi jawi się jako wyrażenie nostalgii za Rajem*¹⁹. Symbolizm raj, obecny jest również w rycie chrztu. W teologicznej wymowie tego sakramentu naprzeciw Adama

¹³ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 2, jw., s. 14.

¹⁴ Tenże, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, jw., s. 115–119; J. Haekel, jw., s. 67–69.

¹⁵ K. Rahnner, H. Vögrimmer, *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1987, k. 384–385.

¹⁶ M. Eliade, *Nostalgia za rajem*, jw., s. 18.

¹⁷ Tenże, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, Warszawa 1993, s. 92.

¹⁸ Tenże, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 3, jw., s. 41–42; H. Sedlmayr, *Die Entstehung der Kathedrale*, Zürich 1950, s. 119.

¹⁹ J. Daniélou, *Bible et Liturgie*, Paris 1951, s. 46.

upadającego pod potęgą szatana i wygnanego z raju katechumen jawi się jako wyzwolony przez Nowego Adama z władzy szatana i wprowadzony na nowo do raju²⁰. Chrześcijaństwo stanowi zatem dla Eliadego urzeczywistnienie raju. Chrystus jest drzewem życia lub rajskim źródłem. Realizacja raju dokonuje się w chrześcijaństwie na trzech płaszczyznach. Chrystus jest wejściem do raju, życie mistyczne stanowi głębsze wniknięcie do niego, męczeństwo i śmierć są ukoronowaniem wędrówki do rajskiego celu²¹.

M. Eliade zwraca również uwagę na związek znaku krzyża z symboliką raju. Krzyż Chrystusa znajduje się w sakralnym „środku świata” i stanowi pomost umożliwiający wstępowanie dusz ludzkich do wiecznej krainy szczęścia. Wierząco, że krzyż został zrobiony z drzewa żywota, które było zasadzone w raju. Wyrazem tego jest fakt, że w chrześcijańskiej ikonografii krzyż często był wyobrażany w postaci drzewa żywota. Liczne legendy o drzewie krzyża i podróży Seta do raju krążyły w okresie średniowiecza we wszystkich krajach chrześcijańskich. Ich źródłem były takie pisma apokryficzne jak: *Apokalipsa Mojżesza*, *Ewangelia Nikodema*, *Życie Adama i Ewy*. Eliade analizuje najbardziej popularny wariant legendy o drzewie krzyża. Według niej Adam, przeżywszy 932 lata w dolinie Hebron, zachorował śmiertelnie i posłał swego syna Seta, aby uprosił archanioła pilnującego wrót do raju o oliwę miłosierdzia. Set doszedł do raju i przedstawił archaniołowi prośbę swego ojca. Gdy archanioł pozwolił Setowi spojrzeć na raj, syn Adama zobaczył w nim drzewo wznoszące się aż do nieba. U jego szczytu znajdowało się niemowlę, a korzenie sięgały do piekieł. Było to drzewo żywota rosnące w centrum świata i łączące trzy sfery kosmiczne. Anioł wyjaśnił Setowi znaczenie wizji i zapowiedział przyjście Zbawiciela. Następnie dał mu trzy ziarna owocu z drzewa życia i polecił położyć je na języku Adama. Po śmierci Adama z ziaren tych wyrosło drzewo, z którego zrobiono krzyż Zbawiciela. Chrystus został ukrzyżowany w centrum świata, czyli w miejscu, gdzie był pochowany Adam. Krew Jezusa spadła na „czaszkę Adama” i w ten sposób „ochrzciła” ojca ludzkości, odkupując jego grzech²². Legendy tego typu wywierały wpływ na wyobraźnię religijną oraz znajdowały odzwierciedlenie w sztuce, szczególnie w ikonografii chrześcijańskiej.

III. EGZYSTENCJALNO-ONTOLOGICZNY CHARAKTER MITU „TĘSKNOTY ZA RAJEM”

Dokładne badania materiału religioznawczo-etnograficznego wykazują, że koncepcja raju powiązana z religijnym pragnieniem umieszczenia się w „środku świata”, stanowi jeden z zasadniczych elementów doświadczenia sakralnego.

²⁰ Tamże.

²¹ M. Eliade, *Nostalgia za rajem*, jw., s. 18–20; J. Daniélou, *Sacramentum futuri*, Paris 1950, s. 16.

²² M. Eliade, *Traktat o historii religii*, jw., s. 311–313; tenże, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 2, jw., s. 260–262; E. Dinkler, *Kreuz*, w: E. Kirschbaum (red.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 2, Freiburg 1970, k. 558–590; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 13–17.

M. Eliade, przechodząc w swej analizie od wierzeń najbardziej archaicznych do rozwiniętej teologii chrześcijańskiej, udowadnia, że „tęsknota za rajem” obrazuje uniwersalną dążność człowieka do życia w sferze *sacrum*. Tęsknota ta jest istotnym elementem antropologii. Eliadowska interpretacja licznych przykładów, pochodzących z różnych religii, ukazuje charakterystyczny dla niej związek pomiędzy mitem „raju” a symboliką „środką świata”. Dla Eliadego raj uobecnia *sacrum* i jako taki zawsze znajduje się w „centrum”. Stwierdza on, że *jak wszystkieraje — Eden mieści się w środku świata*²³. Eliade zwraca również uwagę, że już etymologiczna analiza terminu *paradis* (raj) wskazuje na jego związek z symboliką „środką świata”. Słowo *paradis* jest pochodzenia irańskiego i oznacza „miejsce zewsząd ogrodzone” lub inaczej „miejsce centralne”²⁴.

W antropologicznej koncepcji M. Eliadego „tęsknota za rajem” pełni bardzo istotną rolę. Ukazuje bowiem egzystencjalne znaczenie dążenia do *sacrum*, które uobecnia się w „środku świata”. Eliade zauważa, że człowiek religijny może żyć tylko w świecie uświęconym, ponieważ tylko tam uczestniczy w bycie, który ma realne istnienie. Ta potrzeba religijna wyraża silne pragnienie ontologiczne. „Tęsknota za rajem” jest w swej istocie tęsknotą za bytem²⁵.

Mit „tęsknoty za rajem” ujawnia głębokie ontologiczne pragnienia osoby ludzkiej. Ukazuje duchową postawę człowieka i streszcza całokształt jego religijnych doświadczeń. Osoba nie zadowala się tym, co może osiągnąć w wymiarze doczesnym, wzorując się na modelach czysto ludzkich. Tęskni ona do „pozaziemskich rajów”, do tego, co ponadludzkie. Wyrazem „tęsknoty za rajem” jako symbolem transcendencji jest to, że człowiek dąży do umiejscowienia się w „środku świata”, czyli w centrum przestrzeni świętej, aby w ten sposób przekroczyć swą świecką kondycję i wejść w wymiar *sacrum*²⁶.

Koncepcja raju stanowi również formę wyrazu filozofii, teologii i psychologii człowieka archaicznego. Mit ten jest cennym przyczynkiem do rozbudowania prawdziwej antropologii filozoficznej ludzi pierwotnych. M. Eliade stwierdza, że mit tęsknoty za rajem objawia w społeczności ludzkiej, znajdującej się jeszcze na etapie etnograficznym, duchowe tendencje, które tylko na skutek ubóstwa środków wyrazu różnią się od wypracowanych i logicznie zwartych systemów teologicznych i metafizycznych. Ale właśnie owo ubóstwo i prostactwo wyrazu nadaje właściwy ciężar gatunkowy tendencjom duchowym, które się w nich objawiają. Ich autentyczność i ważna funkcja, jaką spełniają w życiu ludów pierwotnych i na pół cywilizowanych, są dowodem, że problemy metafizyki i teologii nie są nowoczesnym wymysłem ducha ludzkiego i nie stanowią przejściowego i iluzorycznego etapu duchowej historii ludzkości²⁷.

Mit „tęsknoty za rajem” według Eliadego jest archetypem, czyli wzorcowym modelem, paradygmatem religijnej świadomości²⁸. Jako archetyp pozostaje on niezmienny w swej istocie, ponieważ tkwi głęboko w psychice człowieka. Eliade

²³ M. Eliade, Historia wierzeń i idei religijnych, t. 1, jw., s. 117.

²⁴ Tamże.

²⁵ M. Eliade, *Sacrum i profanum: o istocie religijności*, Warszawa 1999, s. 62–66.

²⁶ A. Moreno, C.G. Jung, *Bogowie, człowiek współczesny*, Warszawa 1973, s. 175–177.

²⁷ M. Eliade, *Traktat o historii religii*, jw., s. 405–406.

²⁸ Tenże, *Cosmos and History*, New York 1959, s. 8–9.

zauważa, że „człowiek może się uwolnić od różnych rzeczy, ale zawsze pozostanie więźniem tych archetypowych intuicji, gdyż wykorzenienie mitu jest złudą”²⁹. Zmianom ulega tylko forma mitu. Eliade zaznacza, że funkcja raju jako symbolu doskonałej wolności pozostaje niezmieniona. Przesunięciu uległo tylko spojrzenie nań człowieka: od raju w znaczeniu biblijnym do egzotycznego raju naszych współczesnych marzeń³⁰.

M. Eliade, analizując obrazy psychiczne wyzwalane przez muzykę, doszedł do wniosku, że wyrażają one tęsknotę za przeszłością, która poddana została procesowi mityzacji i w ten sposób preistoczyła się w archetyp. Ta „przeszłość”, niezależnie od żalu za utraconym czasem, obejmuje wiele innych znaczeń: wyraża to wszystko, co mogło się stać, a co się nie stało — melancholię wszelkiego istnienia, które jest tym, czym jest, jedynie przestając być czymś innym; żal, że nie żyje się w określonym krajobrazie, przestrzeni i miejscu, będącym świętym „środkiem świata”. Te obrazy wyzwolone ze świadomości wyrażają tęsknotę — świadomą lub nieświadomą — za czymś całkiem innym niż obecna chwila i miejsce, za czymś, co przekracza ograniczenia czasu i przestrzeni, za sferą *sacrum*, za rajem, za nieznanym Bogiem³¹.

Antropologiczna koncepcja Eliadego jest bliska twierdzeniom współczesnej psychiatrii, która odkryła znaczenie „archetypu raju” jako jednego z nieświadomych i odwiecznych pragnień człowieka. Wybitny psychiatra J. Caruso stwierdza: *Tęsknota do stanu niewinności jest jednocześnie tęsknotą do tego, co zostało utracone oraz pragnieniem, aby to wróciło. Tęsknota do stanu rajskiego jest tęsknotą do pełni istnienia*³². Koncepcja raju uobecnionego w „środku świata” ukazuje, zatem ścisły związek symboliki przestrzennej z doświadczeniem mistycznym człowieka religijnego. Dążenie do „centrum” przestrzeni wyraża egzystencjalne pragnienie dotarcia do głębi ludzkiej duszy, w której możliwy staje się kontakt z transcendencją.

DIE SYMBOLIK DER „MITTE DER WELT” UND DER MYTHUS DER SEHNSUCHT NACH DEM PARADIES NACH MIRCEA ELIADE

ZUSAMMENFASSUNG

Punkte, die die Heiligkeit offenbaren, sind symbolische „Mitten der Welt”, also sakrale Zentren der Raumaufwertung. Diese kultischen Zentren vertreten die heilige Welt, gekennzeichnet von transzendentalen Dimensionen. Solch eine Welt war seit jeher Gegenstand menschlicher Träume und Sehnsüchte. Verschiedene Religionen bezeichneten sie mit dem Begriff „Paradies”. Eine originelle Analyse der Paradiesproblematik lieferte Mircea Eliade, der dieser Relation eine anthropologisch-existenzielle Bedeutung abgewann, die zwischen

²⁹ M. Eliade, *Images and Symbols*, Chicago 1969, s. 19.

³⁰ Tenże, *Traktat o historii religii*, jw., s. 453–454.

³¹ Tenże, *Sacrum, mit, historia*, jw., s. 37–42.

³² J. Caruso, *Existential Psychology*, New York 1964, s. 83–84.

dem Mythos des Paradieses und der räumlichen Symbolik der „Mitte der Welt“ existiert. Diverse Auffassungen des Mythos der „Sehnsucht nach dem Paradies“ waren schon in Urreligionen und im Altertum bekannt. Besonderes Augenmerk widmet Eliade der Anwesenheit der „Sehnsucht nach dem Paradies“ in der jüdisch-christlichen Tradition. Eliade weist auf den existenziell-ontologischen Charakter des Mythos der „Sehnsucht nach dem Paradies“ hin, der Ausdruck des menschlichen Strebens zur Heiligkeit ist, und sich in der „Mitte der Welt“, also im Zentrum des sakralen Raumes offenbart.